

XALQARO DIPLOMATIK MULOQOTDA INGLIZ TILINING PRAGMATIK STRATEGIYALARI VA SOTSIOKULTUROLOGIK OMILLARI: OLIY TA'LIMDA O'QITISHNING PSIXOLOGIK-AMALIY AHAMIYATI

Qo'shoqova Shabnam Abdurashid qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti (TISU), Xorijiy til va adabiyot yo'nalishi,
323-guruh

Annotatsiya: Mazkur maqolada xalqaro diplomatik muloqotda ingliz tilining pragmatik strategiyalari hamda ularni belgilovchi sotsiokulturologik kodlarning oliy ta'limda o'qitilishi psixologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Diplomantik diskurs "mazmun"dan ko'ra "niyat" va "ijtimoiy maqom" bilan kuchli bog'liq bo'lgani sababli talabalarda pragmatik sezgirlikni shakllantirish nafaqat lingvistik, balki psixologik jarayon sifatida namoyon bo'ladi: kognitiv yuklama, baholash xavotiri, motivatsiya, akademik o'z-o'ziga ishonch, empatiya va refleksiya kabi omillar o'zlashtirish natijasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'zbekiston va mahalliy ilmiy manbalarda diplomatik nutqning pragmatik xususiyatlari, rasmiy diskurs va diplomatik terminlarning ingliz-o'zbek qiyosiy tahlili, odob tamoyillari hamda pragmatik talqinda madaniy me'yorlarning roli bo'yicha ilmiy qarashlar mavjud bo'lib, ular mazkur maqolada tizimli adabiyotlar sharhi asosida umumlashtiriladi. Natijada oliy ta'limda "xalqaro munosabatlar uchun ingliz tili" komponentini pragmatik-sotsiokulturologik yo'nalishda o'qitishning amaliy ahamiyati asoslab beriladi va psixologik jihatdan samarali metodik yechimlar taklif etiladi. Ushbu yondashuvlar talabaning diplomatik diskursni anglash, nozik ma'nolarni talqin qilish, ziddiyatni yumshatish va professional muloqot strategiyalarini ongli tanlash kompetensiyalarini kuchaytiradi.

Tayanch so'z va iboralar: diplomatik diskurs, pragmatika, sotsiokulturologiya, bilvosita nutq, hedging, evfemizm, odob, "yuzni saqlash" strategiyasi, madaniyatlararo kommunikatsiya, kognitiv yuklama, refleksiya.

KIRISH

Zamonaviy xalqaro munosabatlarda ingliz tili nafaqat "aloqa vositasi", balki diplomatik maqsadga xizmat qiluvchi pragmatik instrument sifatida ishlaydi: murosaga chaqirish, keskinlikni pasaytirish, mas'uliyatni ehtiyotkor taqsimlash, noaniqlikni boshqarish, siyosiy pozitsiyani yumshoq shaklda ifodalash va "yuzni saqlash"ga yo'naltirilgan kommunikativ taktikalar aynan tilning pragmatik imkoniyatlari orqali ro'yobga chiqadi. Diplomantik muloqotda matnning grammatik to'g'riligi yetarli emas; asosiy mezon - kontekstga moslik, ijtimoiy maqomni hisobga olish, madaniy kodlarni "o'qiy olish" va o'ta ehtiyotkor ma'no boshqaruvidir. Shu

sababli oliy ta'limda ingliz tilini pragmatik va sotsiokulturologik komponentlar bilan boyitib o'qitishning amaliy ahamiyati ortib bormoqda.

Bunday ta'lim modeli psixologik jihatdan ham murakkab - talaba bir vaqtning o'zida yangi terminlar, diplomatik uslub stereotiplari, bilvosita ma'no, odob me'yorlari, bahs va muzokara strukturalari hamda madaniyatlararo farqlarni qayta ishlaydi. Bu esa kognitiv yuklamani oshiradi, baholash xavotirini kuchaytirishi mumkin va, agar metodik dizayn to'g'ri bo'lmasa, pragmatik kompetensiya yuzaki darajada qolib ketadi. Shunday ekan, pragmatik-sotsiokulturologik ta'limning natijadorligi bevosita psixologik omillarni boshqarishga bog'liq: motivatsiyani uyg'otish, "xatodan qo'rqmaslik" muhitini yaratish, refleksiyaning yo'lga qo'yish va formatif baholash orqali talabaning o'z-o'ziga ishonchini mustahkamlash.

ADABIYOTLAR SHARHI

O'zbekiston ilmiy makonida diplomatik diskursning pragmatik xususiyatlarini yorituvchi ishlar shakllanib bormoqda. Xususan, Boymirzayeva F. tomonidan chop etilgan tadqiqotda rasmiy diplomatik nutqlar, xalqaro bitimlar va davlatlararo kelishuvlar materiallari asosida diplomatik nutqning pragmatik xususiyatlari tahlil qilinadi, bu yondashuv diplomatik diskursda "aytilgan gap"dan ko'ra "aytilish usuli"ning hal qiluvchi rolini ilmiy asoslashga xizmat qiladi.

Shuningdek, ingliz va o'zbek tillarida diplomatik terminlarning pragmatik qiyosi bo'yicha chop etilgan ishda diplomatik tilda evfemizm, bilvositalik va formal odob strategiyalari turli madaniy me'yorlar bilan bog'liqligi ko'rsatiladi, bu esa tarjima va xalqaro muloqot kompetensiyasini shakllantirishda sotsiokulturologik bilimlar zarurligini kuchaytiradi. Diplomantik diskursning terminologik qatlamini pragmatik talqin qilish - talabalarda "so'zning lug'aviy ma'nosi"dan tashqari "institutSIONAL niyat"ni ham ajrata olish ko'nikmasini hosil qiladi.

Odob (politeness) tamoyillarini ingliz va o'zbek diskursi misolida ilmiy tahlil qilgan maqolalarda madaniy farqlar pragmatik strategiyalar tanlovini belgilashi ta'kidlanadi: ingliz nutqida bilvositalik va yumshatish markerlari ko'proq tizimlashgan bo'lsa, o'zbek nutqida hurmat va ijtimoiy masofa ko'pincha boshqa lingvokulturologik vositalar orqali ifodalanishi mumkin. Bu xulosalar diplomatik muloqotda "moslashuv" (adaptation) tushunchasini markaziy o'ringa olib chiqadi.

Madaniy me'yorlarning pragmatik talqinga ta'siri haqida chop etilgan ishlarda ingliz va o'zbek so'zlovchilarida bir xil nutq akti turlicha qabul qilinishi, ayniqsa iltimos, rad etish, taklif, e'tiroz kabi vaziyatlarda "madaniy kutishlar" kommunikativ muvaffaqiyatni belgilashi qayd etiladi. Bu holat ta'lim jarayonida pragmatik kompetensiyani faqat "qoidalar" orqali emas, balki vaziyatli tahlil va refleksiya orqali shakllantirish kerakligini ko'rsatadi.

Diplomatik kommunikatsiya va xorijiy til kompetensiyalari bo'yicha O'zbekiston diplomatik ta'lim muhitida muzokara, diplomatik yozishmalar, rasmiy hujjatlar bilan ishlash kabi yo'nalishlar til o'qitish mazmunining amaliy bloklari sifatida ko'rsatib o'tiladi. Bu materiallar oliy ta'limda pragmatik-sotsiokulturologik yondashuvni kasbiy vazifalar bilan bog'lash uchun metodik tayanch bo'lib xizmat qiladi.

METODOLOGIYA VA NAZARIY ASOS

Maqola tahliliy-sintez metodiga tayangan:

- 1) diplomatik diskurs pragmatikasi bo'yicha mahalliy manbalarni konseptual tahlil qilish;
- 2) pragmatik strategiyalarni tipologik tasniflash;
- 3) psixologik ta'lim determinantlarini didaktik modelga bog'lash;
- 4) oliy ta'lim uchun amaliy tavsiyalarni ishlab chiqish.

Nazariy tayanch sifatida pragmatikaning klassik tushunchalari va diplomatik diskursning institutsional tabiatiga oid yondashuvlar qabul qilinadi. Diplomatik diskurs bo'yicha zamonaviy maqolalarda ham politeness, hedging va metaforik yumshatish kabi elementlarning xalqaro muvozanat va "neytrallik"ni saqlashda muhimligi ko'rsatib beriladi; bu esa o'qitishda pragmatik ko'nikmalarni markazga chiqarishni oqlaydi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Xalqaro diplomatik muloqot bugun "faqat mazmunni yetkazish" emas, balki siyosiy riskni boshqarish, hamkorlik ufqini ochiq qoldirish, legitimlikni mustahkamlash va ziddiyatni kuchaytirmasdan pozitsiya bildirishning murakkab institutsional texnologiyasiga aylangan. Bunda til-xususan ingliz tili-oddiy aloqa vositasi emas, balki muzokara dizaynining markaziy mexanizmi sifatida ishlaydi: kim gapiradi, qaysi formatda gapiradi, qaysi so'zlarni tanlaydi, qaysi joyda jim qoladi, qaysi joyda noaniqlik qoldiradi-bularning barchasi diplomatik natijaning "yumshoq" determinantlaridir. BMT kabi global maydonlarda ham til siyosati rasmiy me'yorlar bilan belgilangan: BMTning 6 ta rasmiy tili mavjud (arab, xitoy, ingliz, fransuz, rus, ispan) [1], ammo real institutsional amaliyotda ishchi tillar, tarjima resursi, protokol va nutqning auditoriyaga yo'naltirilishi sabab ingliz tili ko'pincha "tezkor muvofiqlashtirish tili" maqomida ustunlik qiladi [1].

Ingliz tilining diplomatiyadagi barqaror mavqei bir necha omil bilan izohlanadi. *Birinchi* demografik va funksional ko'lam: Ethnologue'ning 2025-yilgi hisoblarida ingliz tilida umumiy so'zlashuvchilar soni taxminan 1,528 mlrd (shundan L1 $\approx$ 390 mln, L2 $\approx$ 1,138 mlrd) ekani ko'rsatiladi [2]. Bu ko'rsatkich ingliz tilini global miqyosda eng katta "ikkinchi til" platformasiga aylantiradi, ya'ni ingliz tili ko'p hollarda "begona odamlar o'rtasidagi" institutsional muloqotning tabiiy tanloviga

aylanadi [2]. *Ikkinchi omil* - ta'lim bozori: British Council analitik materiallarida dunyo bo'yicha ingliz tili o'rganuvchilari 1,5 mlrd atrofida ekani haqidagi baholar tilga olinadi [3]. Bu raqamlar diplomatik kadrlar, xalqaro huquq, global biznes va akademik mobilitet tarmoqlarida ingliz tilining "standart ko'nikma"ga aylanganini ko'rsatadi [2; 3].

Ammo diplomatiyada tilning kuchi grammatika yoki lug'at boyligi bilan o'lchanmaydi, asosiy masala-pragmatik boshqaruv, ya'ni "so'z orqali niyatni boshqarish" san'atidir. Pragmatika nuqtayi nazaridan diplomatik nutq doimo ikki qavatli: birinchi qavat-*deklarativ mazmun*, ikkinchi qavat-*illokutiv niyat*. Bu holatni tushuntirishda klassik nutq aktlari nazariyasi va Grice kooperatsiya tamoyili "diplomatik noaniqlik" fenomenini izohlashga qulay nazariy karkas beradi. Diplomat ko'pincha maksimal darajada aniq gapirishga emas, maksimal darajada boshqariladigan talqinga erishishga intiladi. O'zbek ilmiy maydonida ham diplomatik nutqning muhim pragmatik xususiyati sifatida rasmiylik va hurmat formulalari, tinglovchining emotsional reaksiyasini nazorat qilish, hamda "diplomatik noaniqlik"ning maqsadli qo'llanishi qayd etiladi [4]. Bunday "noaniqlik" tasodifiy emas: u muzokara eshigini yopmaydi, mas'uliyatni ehtiyotkor taqsimlaydi, ichki auditoriya va tashqi auditoriya uchun bir vaqtning o'zida mos talqin imkonini qoldiradi.

Diplomatik ingliz tilida pragmatik strategiyalar ichida eng ko'p uchraydiganlaridan biri hedging, ya'ni ehtiyotkorlik markerlari orqali bayonotni yumshatishdir. "*We may consider...*", "*It appears that...*", "*There is reason to believe...*", "*We encourage...*", "*We remain concerned...*" kabi konstruktsiyalar gapiruvchiga 1) qat'iy ultimatum bermasdan pozitsiyani bildirishi, 2) keyingi bosqichda manevr joyini saqlashi, 3) qarama-qarshi tomonni "yuzdan ketkazmasdan" murosaga yaqinlashtirishi uchun xizmat qiladi. Bu strategiya Brown & Levinson'ning "politeness/face" modeli bilan hamohang: diplomatik muloqotda tomonlar nafaqat manfaatni, balki obro' va legitimlikni ("yuz"ni) himoya qiladi, shuning uchun bevosita aytilgan tanqid yoki rad etish ziddiyatni kuchaytiradi, bilvositalik esa muzokarani davom ettirish imkonini oshiradi.

O'zbek va ingliz diplomatik terminologiyasini pragmatik qiyoslagan tadqiqotda ham diplomatik til evfemizm, bilvositalik va formal odob strategiyalari bilan belgilanishi, ko'p tilli kontekstlarda ularning pragmatik amalga oshishi farqlanishi ko'rsatiladi [5]. Bu ilmiy xulosa amaliy ta'lim uchun juda muhim: talaba "inglizcha gap tuzish"ni emas, "inglizcha diplomatik ta'sir"ni o'rganadi.

Ikkinchi yadro strategiya-evfemizatsiya va baholovchi leksikani ehtiyotkor tanlashdir. Diplomatik diskursda "condemn" bilan "express concern" o'rtasidagi farq

siyosiy signalning keskinligini o'zgartiradi - "violation" o'rninga "non-compliance" ishlatilishi ham shunga o'xshash "gradatsion" pragmatik boshqaruvdir. Bu yerda sotsiokulturologik omillar kuchli ishlaydi - yuqori-kontekst madaniyatlarda bevosita aytish ko'proq agressiv qabul qilinishi mumkin, past-kontekst madaniyatlarda esa haddan tashqari bilvositalik "noaniq" yoki "samimiy emas" deb talqin qilinishi ehtimoli bor. Shu bois diplomatik pragmatika doimo "madaniy kalibrovka"ni talab qiladi, bir xil til birliklari turli auditoriyalarda turlicha rezonans beradi. Diplomantik atamalar va "madaniy mantiq"ni kognitiv-pragmatik jihatdan solishtirgan yangi tadqiqotlarda ham diplomatik ma'no modal ifodalash, majburiyat, hokimiyat va noaniqlikni kodlash orqali shakllanishi, terminlarning madaniy asoslari bilan uzviy bog'liqligi tahlil qilinadi [6].

Uchinchi strategiya-institutsional format va janrga mos nutq qurilishi: nota, memorandum, communique, joint statement, press release, demarche kabi janrlar bir xil mazmunni turli pragmatik kuch bilan "qadoqlaydi". O'zbek tadqiqotchilaridan Rashidova N.N. diplomatik yozishmalar turlari, vazifalari, uslub va strukturasi tahlil qilib, turli hujjatlarning vazifaviy farqlarini ko'rsatadi. Bu farqlar o'qitishda bevosita amaliy ahamiyatga ega, chunki talaba bir xil "fikr"ni turli janrda turli darajada qat'iylik bilan ifodalashni o'rganadi: masalan, *press bayonot-auditoriyaga yo'naltirilgan signal*, *memorandum-muzokaraga tayyorgarlik*, *nota-protokoliy rasmiy pozitsiya*.

Endi masalaning "oliy ta'limda o'qitishning psixologik-amaliy ahamiyati" qismiga o'tamiz. Diplomantik pragmatika talabaning faqat til kompetensiyasini emas, balki psixologik barqarorlik va kasbiy identifikatsiyasini ham shakllantiradi.

*Birinchi*dan, bu sohada kognitiv yuklama tabiatan yuqori: talaba bir vaqtning o'zida a) til formasi, b) yashirin niyat, c) protokol me'yorlari, d) madaniy kontekst va e) reputatsion riskni ongda ushlab turadi. Demak, o'qitish dizayni "qoidani berish"dan ko'ra "vaziyatni boshqarish"ga mos bo'lishi kerak: mikro-senarilar, real bayonotlardan parcha tahlili, rol o'yinlari, muzokara simulyatsiyasi.

*Ikkinchi*dan, baholash xavotiri bu fanda kuchli bo'ladi, chunki pragmatik xato "odobsizlik", "hurmatsezlik" yoki "siyosiy nojo'ya signal" sifatida qabul qilinishi mumkin. Shuning uchun formatif baholash va "xavfsiz kommunikativ muhit" psixologik jihatdan hal qiluvchi omilga aylanadi. UWED to'plamida ham diplomatlarga chet til ko'nikmalari va kompetensiyalarini muntazam rivojlantirish zarurligi, ayrim hududlarda rus tili hanuz kuchli bo'lsa-da, ingliz tilini kasbiy darajada egallash ehtiyoji ortib borayotgani kabi mulohazalar uchraydi [3]. Bu mulohaza o'qitish motivatsiyasini real kasbiy talab bilan bog'lashga yordam beradi: talaba ingliz tilini "fan" sifatida emas, "kasbiy kapital" sifatida qabul qiladi.

Uchinidan, diplomatik pragmatika empatiya va perspektiv qabul qilish (perspective-taking)ni talab qiladi - “qarshi tomon bu gapni qanday eshitadi?”, “uchinchi auditoriya qanday talqin qiladi?”, “mening bayonotim keyingi bosqichda qaysi eshiklarni yopadi yoki ochadi?” kabi savollar refleksiv fikrlashni kuchaytiradi. Bu holat amaliyotda “metapragmatik ong” deb ataladi. Shuning uchun o‘qitish jarayonida refleksiv yozuv, peer-feedback va real hujjat tahlili juda samarali bo‘ladi. O‘zbek terminologiyasi taraqqiyoti bo‘yicha ilmiy manbalarda ham diplomatik terminologiyada semantik va pragmatik prinsiplarning e’tirof etilishi qayd etiladi [4], bu esa talabaga “termin-bu faqat tarjima birligi emas, institutsional ma’no tashuvchisi” degan ilmiy qarashni singdirish uchun metodik asos beradi.

To‘rtinchidan, “xalqaro diplomatiya”ning o‘zi ham sotsiokulturologik laboratoriya: protokol, rasmiylik darajasi, maqom masofasi, kollektivizm–individualizm, vaqtni idrok etish kabi omillar muloqotga bevosita ta’sir qiladi. Shu bois diplomatik ingliz tili o‘qitilganda “til + madaniyat + institut” uchligi ajralmas bo‘lishi kerak. Agar talaba faqat lingvistik shaklni o‘rgansa, u “to‘g‘ri inglizcha” gapirishi mumkin, ammo “noto‘g‘ri diplomatik” signal berib qo‘yishi ehtimoli saqlanib qoladi. Ingliz tilining diplomatik til sifatidagi roli haqida mintaqaviy ilmiy maqolalarda ham uning tarixiy evolyutsiyasi, foyda-xatarlar balansi va kelajakdagi o‘rni muhokama qilinadi [6].

Shu nuqtada statistik dalil sifatida BMT Bosh Assambleyasida ingliz tilidan foydalanish dinamikasini empirik o‘rgangan Cambridge tadqiqoti ham muhim, u davlat rahbarlari nutqlarida ingliz tilining tarqalishini guruhlar bo‘yicha tahlil qiladi va BMT til siyosati (6 rasmiy til, tarjima mexanizmlari) fonida ingliz tilining real qo‘llanishi masalasini ko‘rsatadi [5]. Bu kabi dalillarni o‘qitishda ishlatish talabning pragmatik strategiyalarni “real arena” bilan bog‘lashiga yordam beradi: masalan, nima uchun ba’zi davlatlar ingliz tilida nutq qiladi, ba’zilari esa tarjimon orqali gapirishni afzal ko‘radi-bu ham pragmatik signal sifatida talqin qilinishi mumkin.

Natijada, oliy ta’limda ushbu mavzu bo‘yicha professor darajasidagi yondashuv shuni talab qiladi: ingliz tilining pragmatik strategiyalari sotsiokulturologik omillar bilan integratsiyada, psixologik mexanizmlar (kognitiv yuklama, xavotir, motivatsiya, refleksiya, empatiya) hisobga olingan holda o‘qitilishi kerak. Bunday model amaliy jihatdan uchta aniq natija beradi:

-birinchisi-talabning diplomatik diskursni “so‘zma-so‘z” emas, “niyat va risk” darajasida anglash qobiliyati;

-ikkinchisi-ziddiyatni kuchaytirmasdan pozitsiya bildirish va murosaga yo‘l ochish ko‘nikmasi;

-uchinchisi-xalqaro professional muhitda kommunikativ barqarorlik, ya'ni til vositasida o'zini boshqarish va boshqalarni ham nozik tarzda boshqarish kompetensiyasi.

XULOSA

Ingliz tilining diplomatik muloqotdagi pragmatik strategiyalari va sotsiokulturologik kodlarini oliy ta'limda o'qitish bugungi globallashuv sharoitida amaliy zaruratdir. Mahalliy ilmiy manbalar diplomatik diskursning pragmatik xususiyatlari, diplomatik terminlarning ingliz-o'zbek qiyosiy tahlili, odob strategiyalari hamda madaniy me'yorlar ta'sirini izchil yoritib, ta'lim mazmuni uchun ilmiy asos beradi. Psixologik jihatdan esa ushbu kurs talabalarda kognitiv yuklamani boshqarish, baholash xavotirini kamaytirish, refleksiv fikrlash va empatik-kommunikativ moslashuvni rivojlantirish orqali haqiqiy pragmatik kompetensiyani shakllantiradi. Natijada talaba diplomatik diskursni "so'zma-so'z" emas, "niyat va kontekst" darajasida angelaydigan, xalqaro muloqotda ziddiyatni yumshata oladigan va kasbiy jihatdan yetuk kommunikator sifatida tayyorlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Boymirzayeva F. Diplomatik nutqining pragmatik xususiyatlari // (Toshkent tibbiyot universiteti) ilmiy jurnali: maqola. journals.tnmu.uz. 2025.
2. Annayeva U. A pragmatic comparison of diplomatic terminology in English and Uzbek // InScience.uz: Foreign Linguistics bo'limi: maqola (PDF). inscience.uz. 2025.
3. Rashidova N. The principle of politeness in English and Uzbek speech communication // InScience.uz: ilmiy maqola (PDF). inscience.uz. 2024.
4. Rashidova N.N. The influence of cultural norms in pragmatic interpretation in English and Uzbek communication // Lingvospektr: ilmiy maqola. lingvospektr.uz. 2025.
5. Dadaboyev H. Formal and informal diplomatic discourse // Inlibrary.uz: ilmiy maqola. inlibrary.uz. 2025.
6. Dadaboyev H. A linguistic-pragmatic perspective (diplomatic discourse pragmatics) // ScholarExpress: ilmiy maqola. scholarexpress.net 2024.